

Урматова А.Д.

КОЛДОНУЛУП МЫЙЗАМДАРДАГЫ ТЕРМИНДЕРДИ УНИФИКАЦИЯЛООНУН АЙРЫМ МАСЕЛЕЛЕРИ

Урматова А.Д.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ УНИФИКАЦИИ ТЕРМИНОЛОГИИ, ИСПОЛЬЗУЕМОЙ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ

A.D. Urmatova

SOME QUESTIONS OF UNIFICATION OF THE TERMINOLOGY USED IN THE LEGISLATION

УДК:340.1.

Автор бул илимий макаланын алкагында колдонулуп мыйзамдардагы терминдерди унификациялоонун айрым маселелери караган. Юридикалык терминдерди-баяндоодогу «тилдик» өзгөчөлүгүн бөлүп көрсөтүү жөнүндөгү шарттары каралган.

Негизги сөздөр: термин, терминология, юридикалык термин, аталыштары, терминдик бирдиктер, юридикалык конструкция, мыйзамдын тили, укук ченеми, укуктук терминдердин унификациясы, юридикалык тил, сөздүк.

В рамках данной статьи рассматриваются некоторые вопросы унификации терминологии, используемой в законодательстве. Рассмотрены условия, позволяющие говорить о выделении особого «языка» изложения - юридического.

Ключевые слова: термин, терминология, юридический термин, номинация, терминоединица, юридическая конструкция, язык закона, норма права, унификация правовых терминов, юридический язык, словарь.

As part of this article discusses some issues of unification of the terminology used in the legislation. The conditions that allow to speak about the allocation of a special "language" statement - legal.

Key words: term, terminology, legal term, nomination, terminoedinita, legal construction, the language of law, the rule of law, unification of legal terms, the legal language dictionary.

Мезгилдин талабына ылайык колдонулуп жаткан заманбап мыйзамдардагы юридикалык терминологиянын ченемдик актылардын тексттериндеги байланыштарынын ишке ашышы тууралуу иликтөө жүргүзүү аркылуу, мыйзам чыгаруу тексттеринин сапаттарына таасир этүүчү, жарандык-укуктук ченемдик актылардагы юридикалык терминологияны унификациялоонун төрт аспектисин кароого болот:

1. андагы керектелген түшүнүктөрдүн терминдеринин маани-манызы боюнча төп келиши;
2. мыйзам тексттериндеги имплициттик;
3. мыйзам тексттериндеги баалоо түшүнүктөрүн колдонуу;
4. мыйзамдуулуктагы тилдик өлчөмдөр.

Ушул сыяктуу ченемдик-укук актыларынын тексттеринде колдонулушу тилдик каражаттарды туура пайдалана билүүнүн жол-жобосу болуп саналат. Маселен, *имплициттик проблема*, ченемдик-укуктук актылардын тексттериндеги ачык-айкын

эмес маалыматтарды, башкача айтканда, көмүскөлүүлүктүн бар болушу сыяктуу маселелерди камтыйт. Мисалы, жарандык мыйзамдарда мындай тилдик курулмалар тез-тезден колдонулат: «мыйзамда каралган башка жагдайларда», «эгерде мыйзам тарабынан башкача тартип аныкталбаса» башка маалыматтар да негизги булактар болуп калат. Ченемдик-укуктук мыйзам актыларынын тексттеринде көптөгөн терминдер колдонулат, мисалы, «олуттуу зыян келтирүү», «шаан-шөкөт буюмдары», «ылайыктуу мөөнөттөр», «ылайыктуу баалар», «келишимдеги олуттуу бузуулар» сыяктуу көптөгөн терминдер өз ордуна жараша ылайыктуу колдонулуп келет. Совет доорунда «Кыргызстан», «Мектеп» басмалары сыяктуу мамлекеттик басмалар иштеп турган учурда планга ылайык бирин-серин укук адабияттары кыргыз тилинде үзгүлтүксүз чыгарылып келсе, кийинки учурда бизде мамлекеттик денгээлде кыргызча мындай адабияттар өтө аз жарык көрдү. Ал эми чет элдик уюмдардын (долбоорлордун) каражаттарына кыргыз тилинде чыгарылып жаткан айрым укуктук басылмаларды түшүнүп окуу өтө кыйынга турат. Анын негизги себеби - котормонун денгээлинин төмөндүгү жана укук терминдеринин башаламан, так эмес которулушунда жана колдонулушунда болуп жатат. Мисалы, кылмыш-жазык укугу же процесси, кылмыш-жаза укугу деген сыяктуу терминдер бүгүнкү күндө бир түргө келтириле эле, башкача айтканда, унификациялоо керек. Себеби, кылмыш-жазык укугу дегенге караганда сөздүн түпкү маанисине карата алсак, кылмыш-жаза укугу деп берилиши керек. Жазык-сөзүнүн мааниси жаза-сөзүнүн маанисине караганда кыйла эле айырмаланат, анткени, жазык-сөзү мандайга жазганды көрүү деген маанини берет. Мындай болгон учурда сот процессетериндеги кылмыш-жазык деген терминдеринин колдонулушу андай тактыкты жаратпай калат, кылмыш-жаза деген терминди колдонсо так болот, кыргыз тилинде кылмыштуулукка карата кылмыш-жаза укугу термини так колдонулат.

Сот негизги кылмыш-жазык процессинин катышуучусу болуп саналат: аны синонимдик аталыштагы кылмыш-жазык сот өндүрүшү менен кылмыш-жазык процесси күбөлөндүрөт.

Соттун жетектөөчү ролу, жазык-процесстик функцияларын сот ишин жүргүзүүнүн тартибинде өзүнүн иш-милдеттерин так аныктоо зарыл экендигин белгилейт. Ошондуктан Кыргыз Республикасында (жазыктык) – мындай терминдердин бүгүндө колдонулушу мыйзам актыларындагы так эместиктерди жаратат, *жазыктык* - дегендин ордуна - *кылмыш-жаза* деп берилүү менен КР ЖПКсында: «... сот ишин жүргүзүү чөйрөсүндө адамдын жана жарандын укуктарын жана эркиндиктерин жокко чыгаруучу же төмөндөтүүчү, соттун көз карандысыздыгын жана процесстин талаштуу таризин бузуучу, далилдерге алдын-ала белгиленген күч берүүчү, эл аралык укуктун жалпы таанылган принциптерине жана ченемдерине, көз карандысыз мамлекеттин эл аралык келишимдеринин жоболоруна карама-каршы келген мыйзамдар жана башка актылар чыгарылбоого тийиш (КРЖПКнын 1-беренесинин 4-б.)» - деп берилет. Мындай берилгендей «Жазык процессуалдык кодексин» же «Кылмыш-жаза процессуалдык кодекси» - деп бир түргө (КР КЖПК) келтирилип берилиши керек, бул жерден айта кетчү нерсе, сот процесстеринде айрым учурларда «сот процесси дегендин ордуна – сот жараяны» деген термин да колдонулуп жатат. Мындай болгон учурда же сот процесси, же сот жараяны деп экөөнүн бирөөсүн туруктуу колдонууга туура келет. Бул жерден «жараян» термининин өзү да тактыкты жарата бербейт. Айталы КР ЖПК – КР КЖПК – КР КЖЖК – деген кодекске карата кыскартылып алынган кыскартылган сөздөрдүн кайсынысы бүгүнкү күндө колдонулушу керек деген маселени жаратпай койбойт.

Анткени бул кодекске белгиленгендей сот - жазык ишин бардык сот инстанцияларында кароочу, ошондой эле, тергөө аракеттеринин жана прокурордун, тергөөчүнүн, алгачкы текшерүү органынын чечимдеринин мыйзамдуулугуна соттук контролдукту жүзөгө ашыруучу сот акыйкаттыгынын органы (5-берене) болуп саналат. [1]

Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин максаттары:

кылмыштардын алдын алуу, *жарандардын* деген ремини айрым жерлерде – *граждандардын* деп берилип келүүдө, инсандыгын, укуктарын жана эркиндиктерин, юридикалык жактарды, менчикти, жаратылыш чөйрөсүн, коомдук тартипти жана коопсуздукту, Кыргыз Республикасынын конституциялык түзүлүшүн, адамдардын тынчтыгын жана коопсуздугун кылмыштуу кол салуулардан коргоо болуп саналат.

Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин милдеттери кылмыш-жаза жоопкерчилигинин принциптерин, кылмыш-жаза жоопкерчилигинин негиздерин, кылмыштын жалпы түшүнүгүнүн белгилерин, коомдук коркунучтуу жосундардын чөйрөсүн, кылмыш жасаган адамдарга карата колдонулуучу жазалардын түрлөрүн аныктоо болуп саналат [2] деп белгиленет.

Бирок иштин чечүү функцияларынын мазмуну кандай экендиги жөнүндөгү жана ал *жазык* же *кылмыш-жаза* процессиндеги соттун жалгыз функциясы болуп саналабы деген маселерди чечүү үчүн *Кылмыш-жаза (жазык)* кодексинин ушул жана башка беренелери менен жоболору жетишсиз. Мында коюлган маселелердин жообу *жазык* же *кылмыш-жаза* процессинин теориясы жана практикасы үчүн гана маанилүү эмес, анткени, кылмыш-жаза процессинин катышуучусунун процесстик функциясы, анын укуктук статусун аныктайт, ошондой эле, аны жүзөгө ашыруу менен натыйжалуулугун жогорулатуудагы жазык-процесстик ишмердүүлүк өзгөчөлүгүн табууга мүмкүндүк берет деп белгиленсе, мында да *жазык же кылмыш-жаза* деп кайсынысын туруктуу колдонулуучу термин катары алуу менен унификациялоо маселеси жаралат.

Биздин республикада укук терминдеринин негизинен калыптанышы Кыргыз Совет Энциклопедиясы (1980) жана «Укук» (1988) энциклопедиясы жарыкка чыккан мезгилге туура келет, деп айтсак болот. Анткени республиканын коомдук-саясий турмушунда жана укук коргоо тармагында укук терминдери кыргызча өгөйлөнбөй сабаттуу да, кенири да колдонулуп, укук тилибиздин илимий-теориялык денгээли кыйла жогорулай баштады. Бул пикирди ырастоочу дагы бир кошумча факт - бул жогоруда аталган энциклопедиялык сөздүктөр башка укук темасындагы эмгектер, изилдөөлөр, башка адабияттар үчүн ушул кезге чейин база катары пайдубал болуп келаткандыгы чындык.

1989-жылы кабыл алынган мамлекеттик тил жөнүндөгү мыйзам кыргыз тилине расмий тилдин статусун гана бербестен, мамлекеттик тилди, анын ичинде укук тилин өнүктүрүүнүн мыйзамдык негизин түздү, аны колдонуу чөйрөлөрүнүн кыйла кенейишине өбөлгө болду. Ал чөйрөлөрдү атай кетсек.

1. *Кыргыз Республикасынын ченемдик укуктук актылары:*

а) Кыргыз Республикасынын Конституциясы, конституциялык мыйзамдары;

б) Кыргыз Республикасынын Президентинин жарлыктары, Жогорку Кенешинин жана өкмөтүнүн токтомдору, Улуттук банкынын актылары, министрликтеринин, мамлекеттик комитеттеринин жана администрациялык ведомстволорунун актылары, жергиликтүү мамлекеттик администрациялардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын чечимдери.

2. *Укук колдонуу, укук коргоо, сактоо тармактары:* соттор, прокуратура, юстиция, нотариат, жарандык абалдын актыларын каттоо, милиция, улуттук коопсуздук, бажы, салык ж.б. мекемелери. Бул мекемелер процесстик мыйзамдарга, башка ченемдик укук актылары;

3. *Эксперттик-криминалистикалык, укук ишин изилдөө, окутуу тутуму:*

соттук экспертиза жүргүзүү борбору, криминалистикалык лабораториялар, укук илим-изилдөө мекемелери, укук билимдерин берүүчү окуу жайлары, факультеттери ж.б. у.с. мекемелер экспертизалык корутунду чыгаруу, илим-изилдөө, окутуу боюнча өздөрүнүн күндөлүк ишинде жазуу же/жана оозеки түрдө колдонгон тил ж.б. жол-жоболорго ылайык жүргүзүүчү өздөрүнүн күндөлүк ишинде жазуу жана оозеки түрдө колдонгон укук тили катары мамлекеттик тилде которулган же колдонулган терминдерди бир түргө келтирүү абдан зарыл маселелерден болуп саналат.

Ошондой эле, акыркы жылдары жарык көргөн салмактуу укуктук адабият катары авторлор жамааты тарабынан түзүлгөн «Укук» энциклопедиялык окуу куралын, «Жарандык (Граждандык) укук боюнча юридикалык терминдердин сөздүгүн» жана «Кылмыш-жаза укугу боюнча түшүндүрмө сөздүктөрүн» кароого болот.

Ал эми бул эмгектер азыркы учурдагы укук тилин канчалык денгээлде байыткан алганын жана канчалык денгээлде укук терминдери бир түргө келтирилип берилгени жөнүндө айтылчу сөз башка, ошондой болсо да, булардын жарык көрүшү бүгүнкү күндүн заманбап талабына жараша жакшы жышаан экенин танууга болбойт. Анткени, «Укук» энциклопедиялык окуу куралы 1988-жылы чыккан «Укук» энциклопедиялык сөздүгүнө караганда айрым укук терминдерин которууда, аларга аныктама берүүдө аздыр-көптүр ийгиликтер байкалат. Ошону менен катар бир топ так эместиктер да орун алганын баамдоого болот. Маселен, «покушение на преступление» деген термин 1988-жылкы «Укукта» «*кылмыш жасоого аракеттенүү*» деп берилсе, 2004-жылкы «Укукта» «*кылмыш далалаты*» деп, «*соучастие в преступлении*» - «*кылмышка кошо катышкандык – кылмышка шериктеш болуу*» деп берилсе, «*квалификация преступлений*» 1988-жылкы «Укукта» «*кылмышты квалификациялоо*» 2004-жылкы «Укукта» - «*кылмышты жиктөө*» деп, терминдин

жеткиликтүү варианттары берилген. Ал эми «*совокупность преступлений*» 1988-жылкы «Укукта» «*кылмыштардын жыйындысы*» деп туура берилсе, 2004-жылкы «Укукта» «*кылмыштын жыйындысы*» деп көптүк түрдөн жекелик түрдө берилип калган. Ушул эле 2004-жылкы сөздүктө «*правовое государство - укукчул мамлекет*» «*правовая система - укуктун системасы*» деп берилген, ал эми азыр «*укуктук мамлекет*», «*укук тутуму*» деп кыйла так берилген. Мында дагы бир көнүл бөлө турган нерсе - «*правосудие*» 1988-ж. «Укукта» «*сот адилеттиги*» деп туура берилгенине карабастан, 2004-ж. «Укукта» «*укук соту*» деп берилет. Мындай болгон учурда «*сот адилеттигин сот гана ишке ашырат*» деп айтылгандарды конституциялык жобонун (82-беренесиндеги) «*укук сотун сот гана ишке ашырат*» дегени туура келбейт, эгер биз ушундай калпыстыктарды кетире берсек андай мамлекеттик тилде берилген терминдердин баш аламан түргө келтирип так эместиктерди жарата, андыктан бүгүнкү күндө мындай калпыстыктарды кетирбөө үчүн терминдерди бир түргө, башкача айтканда, унификациялоо маселеси кабыргасынан коюлат. Жыйынтыктап айтканда, бардыгын бир ыкка салуу зарыл.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы (2010-ж. 27-июнь).
2. «Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексине толуктоолорду жана өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамын кабыл алуу тууралуу Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин 2015-жылы 29-июнундагы № 5414-V токтому 5-б.
3. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодекси (2-б. 1-2 п) 2015.
4. Бурман И.С. Принцип состязательности в теории и судебной практике // Российская юстиция. 2001. №2 С.33.

Рецензент: д.ю.н. Ганиева Т.И.